
VLADETA JEROTIĆ

UDK 177.61:159.964.2
27-423.77

METAMORFOZE LJUBAVI

Šta bi trebalo razumeti pod tom veličanstvenom, tajanstvenom i strašnom reči: ljubav? Da li bi neka uspešno zamišljena svetska anketa, koja bi obuhvatila ispitanike od Nove Gvineje do Engleske i od Skandinavije do Ognjene Zemlje, dakle ljude većine poznatih rasa i naroda, od tzv. primitivnih do visoko civilizovanih (možda istovremeno i kulturnih), bila u stanju da “izvuče” barem jedan istovetni koren iz čije bi dubine onda proklijalo nešto zajedničko? Šta bi to zajedničko moglo da bude u ljubavi? Ne znam šta bi to opšteljudsko u ljubavi moglo drugo da bude nego ono u njoj o čemu su velike svetske religije, naročito sve tri monoteističke, uvek bile saglasne, a čiju je suštinu (ljubavi) najdublje izrazio apostol Pavle (u Prvoj poslanici Korinćanima 13, 2–13) rečima:

“... Ljubav dugo trpi, milokrvna je, ljubav ne zavidi, ljubav se ne gordi, ne nadima se, ne čini što ne pristoji, ne traži svoje, ne razdražuje se, ne misli o zlu, ne raduje se nepravdi, a raduje se istini, sve snosi, sve vjeruje, svemu se nada, sve trpi. Ljubav nikad ne prestaje, dok će proroštva nestati, jezici će zamuknuti, znanje će prestati... A sad ostaje vjera, nada, ljubav, ovo troje; ali od njih najveća je ljubav”.

Da li je ljubav evoluirala kroz desetine hiljada godina postojanja čoveka njegovog današnjeg oblička, i to od nekog najprostijeg oblika privlačnosti polova radi zadovoljavanja nagona za samoodržanjem, održanjem vrste i elementarnih polnih potreba, do vrhunskog iskazivanja nesebične ljubavi koje pominje apostol Pavle, i kasnije, tokom trajanja hrišćanstva, kod naj-

---

većih njegovih pesnika, kao što su bili: Dante, Petrarka, Šekspir, Milton, Puškin, a u srpskoj književnosti: Vladislav Petković Dis, Laza Kostić, Momčilo Nastasijević? Da li u svakom od nas današnjih ljudi ljubav evoluirala, od primitivnog oblika još uvek sebične ljubavi deteta prema majci, preko ljubavi u adolescentskom dobu probuđenoj polnim hormonima, mešavine racionalne i iracionalne ljubavi u srednjem dobu života, kada se obrazuje porodica, do sublimiranih oblika ljubavi u starosti iskazanih na religiozan, umetnički ili filozofski način?

Šta o ljubavi veli psihoanaliza – možda najveći i najpotresniji “razbijač” svih ljudskih iluzija, kao i one o ljubavi? A šta nam je ostavio o Erosu genijalni Platon?¹

“Plodnom napetošću” između Frojda i Platona, kada je reč o ljubavi, bavio se pre više godina značajan nemački antropolog Ernst Konrad Špeht (Ernst-Konrad Specht). Njega je naročito zanimalo fenomen zaljubljenosti koji je oduvek donosio, i zaljubljenima i onima koji su uspevali da ih relativno objektivno posmatraju, neki veo tajanstvenosti. Mada nam se danas, na početku XXI veka, čini (možda samo čini) da je sve manje istinske zaljubljenosti među mladima, nemoguće je reći da ona više ne postoji ili da se može objasniti samo polnom privlačnošću.

Verovatno najznačajniji među psihoanalitičarima iz kruga najbližih Frojdovih učenika, Oto Rank, ukazivao je na pratraumu svakog živog bića koja nastaje rođenjem, prekidanjem pupčane vrpce, koja do rođenja tesno povezuje život fetusa u majčinoj utrobi. Ova pradijada, koja traje devet meseci između deteta i majke tokom njene trudnoće, ostavlja posle rođenja, prema Ranku i njegovim jednomišljenicima, trajno sećanje na celovitost ili jedinstvo, kome se kasnije, tokom celog života čoveka, i svesno i nesvesno teži, pre svega pokušavanjem ponovnog uspostavljanja tog prvobitnog jedinstva putem zaljublivanja.

Podsetimo se da je, prema Platonu, zaljubljenost pokušaj čoveka da se seti blaženog stanja preegzistentnog gledanja ljudske duše božanskih Ideja, pri čemu ljubljeno biće (svakako idealizovano od zaljubljenog)

---

¹ Prema biografu Sigmunda Frojda, Ernstu Džonsu, on je bio veoma impresioniran Platonovom teorijom sećanja i o njoj je mnogo razmišljao.

treba da liči na onu preegzistentsku Prasliku. Poznato je da u ranom detinjstvu postoji jedna faza u razvoju kada dete idealizuje roditelje (ili samo jednog od njih) i u njima vidi, bezmerno im se diveći, bogove (francuski psiholog Žan Pijaže proučio je ovu fazu religioznog razvoja deteta u kojoj ono, antropomorfnno, zamišlja Boga kao idealizovanog roditelja). Zaljubljenost bi onda trebalo da bude reaktiviranje idealnog “imaga” roditelja, a preko ovoga – možemo li dozvoliti sebi verovanje? – i samoga Boga, kao Platonove praideje, prema njemu, prisutne u svima nama. Dužina trajanja ove (za ljude koji su je doživeli) neopisive sreće sjedinjenosti s “izgubljenom polovinom” (sjedinenje, bilo samo “platonsko”, bilo i polno u obostranom istovremenom orgazmu) – različita je. U svakom slučaju, sreća postaje sreća tek pošto smo je izgubili, a onda ponovo našli. Izgubljena sreća, prema psihoanalitičarima, bila bi ona pradijada u majčinoj utrobi, a prema Platonu ona je transcendentne prirode. Da li to onda znači da raj postoji samo u očekivanju izgubljenog raja (veliki engleski pesnik Džon Milton piše o “izgubljenom i ponovo nađenom raj”)?

Šta je to, uistinu, što je čovek izgubio? Adamovo stanje pre “pada u greh”, i to kao blaženo stanje nerođenog deteta? Onu našu drugu polovinu, nekada jedinstvenog dvopolnog bića, posle osvetoljubivog Zevsovog presecanja (prema Platonu)? Da li je postojalo nekada neko rajsko stanje u kome nije bilo razlika između subjekta i objekta, između Ja i Ti (možda u prvoj godini života novorođenčeta)? Neki istraživači religija smatraju da za razliku od judeohrišćanske religije, u kojoj je cepanje subjekta od objekta, Ja od Ti (shizofrenija), najdalje otišlo, u azijskim politeističkim religijama ovaj rasep nikada nije bio do kraja ostvaren; iz tog razloga su i mistička stanja u indijskim religijama češća nego u monoteističkim zajednicama naroda. Onda bi i unutarnja potreba čoveka za mističkim ekstazama (ali i ekstazama ljubavi među polovima) bila izraz bolne čežnje za ponovnim spajanjem privremeno rastavljenih entiteta Ja i Ti.

Odlučujuće pitanje koje postavlja i Ernst-Konrad Špeht glasi: postoji li neko primarno stanje u kome dete bez posredstva objekta doživljava sebe kao Jastvo koje se kao ideal voli, samim tim doživljavajući sebe moćnim i potpunim? Ili je ovakav primarno narcistički doživljaj deteta moguć tek posredstvom objekta “primarne ljubavi majke” (pretpostavka Mihajla Balinta)?

Vratimo se na odnos polova i fenomen zaljubljenosti. Kako se polovi zapravo privlače? Kod jednih izbor partnera odigrava se po ugledu na roditelja suprotnog (ređe istog) pola; kod drugih izbor je narcistički, bira se partner po ugledu na sebe. Ako dozvolimo sebi slobodno maštanje, a pozivamo se pri tom na Platona, mogli bismo reći da u srećnom braku, odnosno u uspelom duhovnom, emotivnom i fizičkom sjedinjenju muža i žene, mi ponovo otkrivamo onu dušu s kojom smo pre rođenja boravili na nebu u srećnom jedinstvu s njom i Bogom. (Pristalice indijskog učenja o karmi i reinkarnaciji žele da u Platonu nađu pristalicu svog učenja. Izgleda da je Gete, više nego Platon, bio sklon ovom indijskom verovanju.) Otkud čoveku uopšte ideja Boga, pa onda verovanje, nadanje i ljubav prema Bogu? Koliko mnogo pokušaja kod ljudi da na razne načine i raznim putevima stignu do nekog savršenstva ili neke celine koja bi najzad zadovoljila njihovu neiskorenjivu žudnju za srećom! Da li je prihvatljiva i dovoljna psihoanalitička teorija koja u zaljubljenosti i Erosu nalazi jedino sećanje na blaženo stanje deteta u majčinoj utrobi za vreme devetomesečnog razvoja embriona i fetusa?

Pošto mi se ne čini da je takva teorija dovoljno ubedljiva – uveliko je precenjeno “rajsko stanje” deteta u majčinom telu – potreban nam je i Platon, koji je možda dublje i dalje gledao i video od Frojda i njegovih nastavljača. U smislu *restitutio ad integrum* Aristofan cenio (u Platonovoj *Gozbi*) Erosa kao “lekara” koji zna da leči čovekovu bolest odvajanja i nesavršenosti, te je stoga ljubav stavio u prvi red čovekovog ozdravljenja. Doduše, ne treba precenjivati, ali ni potcenjivati i Frojdovu krilaticu “Lečenje kroz ljubav”. Ali, i pored mogućeg približavanja na izgled nepomirljivih protivnika, Frojda i Platona, kada slično govore o ljubavi, ostaju nam brojne nepoznanice i teška čovekova razočaranja na valovitim i trnovitim putevima njegovog traženja ljubavi. Jer, osnovno pitanje bilo je i ostalo – ko je od nas sposoban da voli čak i onda kada oseća u sebi potrebu, pa i čežnju da nekoga zavoli? Od koga ili od čega zavisi ta čudesna, opasna i veličanstvena sposobnost voljenja? Većina istraživača različitih profila, koji se bave ovim teškim pitanjem, jedinstveni su u uverenju da je za razvoj sposobnosti “da se voli, a ne samo bude voljen”, od prvenstvenog značaja prenatalno doba, kao i prve tri godine posle rođenja deteta. Mada ni ovo prenatalno

doba života deteta nikada ne prolazi u rajskom stanju neprekidnog blaženstva, jer već u toku prve godine posle rođenja dete izvrši u sebi (naravno, nesvesno) razlikovanje “dobre” od “loše” majčine dojke i tako već označi sebe kao dualističko biće; zbog toga je uprošćeno psihoanalitičko poređenje “okeanskog doživljaja” mističara s nesvesnim stanjem pradijade nerođenog deteta² – “primarna ljubav” majke, kada je iskrena i istrajna, stvara povoljne uslove da kada dete odraste, kao zrelije biće i samo nekoga iskreno i dugotrajno zavoli, *pretvarajući tako zaljubljenost u ljubav*. (Jedna jevrejska izreka realno kazuje: “Voli me malo, ali dugo”)

Možemo uslovno reći da ukoliko je u majci prevladala njena “ljubavna strana” ili “dobra dojka” nad onom neminovno kod svake majke prisutnom rđavom stranom (“loša dojka”), u detetu će se rano razviti (i davati kasnije ploda) onaj deo u njegovoj mahom nesvesnoj psihičkoj strukturi koji su psiholozi nazvali “ja–ideal”, “ideal–ja”, “idealno Jastvo” (slični pojmovi, ali ne istovetni u značenju).

Prema nemačkom psihoanalitičaru Volfgangu Gigerihu (Wolfgang Giegerich), Mojsijeva revolucija uvela je u čoveka rascep između poštovanja i divljenja prema “Bogu u visinama”, dok drugi deo njegovog bića ostaje privezan za zemaljsku predstavu. “Gubeći svoju (mnogo)hiljadugodišnju telesnu stvarnost (kada su bogovi bili prikazivani u teriomorfnom obliku – primedba V. J.), Bog sve više postaje za čoveka čista ideja, ja–ideal. S Novim zavetom, konačno je oformljen ovaj ja–ideal Boga kao čiste ljubavi”.

Upravo taj idealni deo u nama, koji teži savršenstvu (jer nije lišen dela narcističke omnipotencije), treba da je odgovoran ne samo za traženje idealne polne dopune već i za opšte rasprostranjenu čovekovu težnju ka Bogu kao apsolutnom savršenstvu, kao apsolutnom Dobru (prema Platonu). Što je naše “idealno Jastvo” manje razvijeno, ono će svoju potrebu za savršenim Drugim projektovati u spoljašnji svet, pronalazeći (najčešće iluzorno) u svešteniku, kaluđeru, nekom velikom umetniku ili (u najgorem slučaju) u nekom političaru tog svog izabranika koji bi trebalo da zadovolji preterane zahteve čovekovog idealnog –

---

² Videti zanimljivu prepisku Sigmunda Frojda s Romenom Rolanom.

ja. Međutim, što je na putu individuacije i/ili oboženja čovekovog “idealno Jastvo” apstraktnije i plemenitije, to nerealni zahtevi da se neki savršeni čovek pronađe u spoljašnjem svetu vremenom iščezavaju i bivaju zamjenjeni suštinskom ljubavlju prema Bogu, ali i realnom ljubavlju prema konkretnom čoveku, hrišćanskim jezikom rečeno – prema svome bližnjem.

Trenutak je da se u drugom delu ovog eseja bliže pozabavimo suštinom hrišćanske ljubavi, jer nam je hrišćanstvo, kao religija našeg naroda (kao pripadnika zapadnoevropske hrišćanske civilizacije i kulture), najbliže i najrazumljivije. Podsetimo se, najpre, šta su najveći ruski religiozni filosofi u XIX i XX veku (Solovjov, Rozanov, Berđajev) rekli o ljubavi, polnoj i božanskoj. Vladimir Solovjov, kao platoničar, veoma smelo iznosi misao da ljubav nije povezana s rađanjem dece i s besmrtnošću vrste, nego s realizacijom (dodao bih, putem individuacije i/ili oboženja) potpunosti života ličnosti i s ličnom besmrtnošću. Kroz ljubav, kaže Solovjov, obnavlja se androginska celovitost ličnosti, pri čemu ostaje nejasno da li Solovjov misli samo na “platonsku” božansku ljubav (to je, onda, poznato “mističko venčanje” velikih hrišćanskih asketskih podvižnika) ili i na “pravu” ljubav između polova (“orgastičko venčanje” koje za trenutak stvara iluziju “androginske celovitosti”).

Nasuprot Solovjovu koji je, ipak, pre bio za “idealnu ljubav”, za ličnu a ne rodovsku ljubav, Vasilij Rozanov slavi polnu ljubav (kritikujući hrišćanski odnos prema polnosti), jer u polu ne vidi znak pada u greh, nego blagoslov života; otud i njihovo ispovedanje religije rađanja, što liči na Rozanovljevo vraćanje zdravom paganstvu i judaizmu, koji je oduvek blagosiljao rađanje.

Za Nikolaja Berđajeva, ljubav je najpre milosrđe i sažaljenje prema svim ljudima, naročito onim koji pate; “dok ljubav–eros zahteva uzajamnost, ljubav–milosrđe uzajamnost ne zahteva, u tome je njeno bogatstvo i njena moć... Erotska ljubav može da bude nesažaljiva i surova, ona čini najveća nasilja. Hrišćanska ljubav nije eros, hrišćanska ljubav je agape”.

Različit pristup trojice značajnih ruskih religioznih filozofa fenomenu ljubavi ne treba da nas zbunjuje, jer je svaki od njih pišući o ljubavi pošao od nekog svog ličnog iskustva: Vladimir Solovjov od svoje, verovatno, doživotne čednosti; Vasilij Rozanov od svojih strasnih brakova; Nikolaj Berđajev od relativno

mirnog, bezdetnog braka, u kome je trebalo da preovlada ljubav kao agape, uz podozrenje pomešano s malo straha prema eros–ljubavi koja može da bude “surova”. Ovako različit pristup fenomenu ljubavi govori o njegovoj složenosti, što nam nije bilo nepoznato od početnog pristupa ljubavi u našem pokušaju razjašnjenja metamorfoze ljubavi. Prikazali smo gledišta trojice ruskih filozofa, jer su ona paradigma za najčešće manifestacije ljubavi u svakodnevnom životu ljudi (da li savremenih ili “večnih” ljudi).

U prilog mogućnosti realizovanja Platonovog Erosa govore nam uspele sublimacije ljubavne energije kod hrišćanskih svetitelja, mističara i drugih velikih svet-skih religija, kao i genijalnih umetnika, filozofa i naučnika (Betoven, Kant, Tesla i drugi).

Taj isti božanski eros može sigurno uspešno da se manifestuje i u eros–ljubavi, u polnoj ekstazi dvoje voljenih ili zaljubljenih bića, sa ili bez rađanja dece (Gete, Vagner, Dostojevski, Rozanov i drugi).

Ne treba, pri svemu ovome, zaboraviti da je već Frojd naslutio da u ostvarivanju seksualnih želja čoveka leži neka prepreka koja stoji u samoj ljudskoj prirodi. Nije li to sklonost ka alibidinoznosti, koja prolazi kroz samu sredinu libida, pri čemu zadovoljstvo zbilja predstavlja prepreku za ostvarenje većeg zadovoljstva – blaženstva?

Nažalost, eros–ljubav uzima najčešće despotske oblike vladanja nad “voljenim”, na šta ljubavnik–muž despot (ili žena) misli da ima pravo, sledeći i nesvesno pogrešno protumačen patrijarhalni hrišćanski stav u porodici.

Pre nego što bismo pokušali da prikažemo krajnji mogući domet ljubavi iskazan, po mom mišljenju, u priči o “Milostivom Samarićaninu” iz Jevanđelja, dali bismo još jedan osvrt na onaj vid negativne ljubavi, možda najrasprostranjeniji, koji bismo nazvali ljubav kao samoobmana. Videli smo ranije da je zaljubljenost složeno osećanje, upravo zbog Janusove glave koja je krasi. Svetla strana te glave zaljubljenosti (koja ne predstavlja samo odnos suprotnih polova) jeste težnja čoveka ka potpunosti i savršenstvu (ne vraćamo se ponovo na poreklo ove težnje, prema Platonu ili Frojdu); tamna strana Janusove glave zaljubljenosti je samoobmana. U takvoj vrsti ljubavi zaljubljeni čovek voli samog sebe. Sebične ljubavi uveliko vladaju svetom; one se mnogima čine “prirodnim”. Hrišćanstvo nas od pre dve hiljade godina do danas

neprekidno uči, na “neprirodan” način, šta je stvarno ljubav (a s njom i vera i nada), ko je moj bližnji, ko me stvarno voli bez obzira kakav sam (to je Isus Hrist!).

Na pitanje koje mu je uputio jedan od pratilaca: “Ko je moj bližnji?”, Isus obrazlaže čuvenu priču o “Milostivom Samarićaninu” (koju ne bih da prepričavam, jer je mnogi poznaju, a mogu i da je pročitaju u Lukinom Jevanđelju 10, 30–37). Samarićanin je u Hristovoj priči oličenje – svečoveka. Samarićanin nije ni Jevrejin, ni Grk, ni Rimljanin, koji mirno, ravnodušno, zauzeti poslom koji treba na vreme da završe, prolaze pored ranjenog čoveka; taj Samarićanin bio je, jeste i biće neki daleki Kinez, Afrikanac, arijevac; svejedno, on je – svečovek, jer se sažalio nad nesrećnim čovekom jednostavno zato što voli svakog čoveka. Kako se najbolje pokazuje takva ljubav? Tako što milostivi Samarićanin ne očekuje nikakvu nagradu i zahvalnost; on čak zaboravlja da je učinio dobro delo, što je onda pouzdan znak da ga je stvarno učinio. Slično ovome, sveti Jovan Lestvičnik i drugi hrišćanski svetitelji opominju čoveka da je tek kada je zaboravio uvredu koju mu je drugi čovek naneo, on stvarno i oprostio uvredu (nezaboravna Borhesova priča o Kainu i Avelju!); tako je i s učinjenim dobrim delom. Jednostavno, čovek je i svesno i nesvesno zaboravio da ga je učinio i tako se trajno zaštitio od “prirodnog” očekivanja zahvalnosti i nagrade (zar hrišćanstvo zbilja nije “neprirodna” religija?!). Zašto je to tako? Kada nam neko učini neko dobro delo, ne postajemo li zavisni od takvog čoveka? Ne opterećuje li nas pomisao da mu treba vratiti bilo na koji način, pa ako to iz raznih razloga nismo u stanju da učinimo, ne stvara li se ropski odnos prema tom čoveku, iz čega se, neretko, rađa mržnja? Još je istoričar Tacit u I/II veku spoznao ovu istinu, napisavši: “Dobročinstvo koje nismo u stanju da uzvratimo može dovesti dotle da počinjemo mrzeti naše dobročinitelje”.

Kada razmišljamo o našim balkanskim prilikama, dobro je setiti se šta je Vladimir Dvorniković u knjizi “Karakterologija Jugoslovena” pisao o protekciji, tako obilno prisutnoj još odavno i to u svim slojevima balkanskog stanovništva. “U društvu gde ni pojedinca ni grupu ne brani država, ni sud, porodična i plemenska veza dobija pojačano značenje”, piše Dvorniković.

Fransoaz Dolto, francuska psihoanalitičarka, religiozna hrišćanka i veoma neobična žena, u knjizi “Jevanđelje

pred opasnošću od psihoanalize” (prevedena i objavljena s mojim predgovorom u *Gutenbergovoj galaksiji*, Beograd/Valjevo, 1996), a povodom priče o “Milostivom Samarićaninu”, podsetila nas je da nigde u Starom Zavetu nije rečeno da treba da volimo roditelje, već samo da ih poštujemo i da o njima brinemo u starosti. Voli se bližnji. “Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe”, ponavljaju tvorci i Starog i Novog Zaveta. “Svaki hoće da spase svoju malu dušu, svoje malo imanje, a u stvari ono što imamo to su drugi. Isus nam pokazuje kakvi smo i danas: više volimo da imamo nego da budemo... Živimo po šemi zapadnjačkog realizma: radije skupljati i trošiti (potrošačka kultura Zapada) nego komunicirati. To je kultura koja vodi usamljenosti bez ljubavi”, veli Fransoaz Dolto, i nastavlja: “Tek kada u bližnjem prepoznam Hrista, onda mogu i da ga volim, i to bez ikakve projekcije ili identifikacije. Tek kada je nâs, koji smo grešnici i ne volimo sebe, projektujući u druge upravo ono što ne volimo u sebi, Hrist zavoleo, onda možemo i mi druge stvarno da zavolimo”.

Moguće je izvoditi dalekosežne zaključke iz ovih kazivanja Fransoaz Dolto. Najpre jednu istinu o kojoj se retko usuđujemo da mislimo, a to je da mi ne volimo naše bližnje jer ne volimo sebe. Najveća je zabluda misliti da sebični ljudi vole sebe. Mi i ne slutimo koliko je u nama, ljudima, mnogo nesvesne samodestruktivne sile koja nam podmuklo priprema najraznovrsnija samo-oštećenja (traumatofilija, psihosomatske bolesti!).

Kakva je to sila? Nagon smrti, o kome je Frojd pisao kao hipotezi? Nepoznate demonske sile ili, jednostavnije, sila naše savesti ili nad-ja strukture, kod svih ljudi prisutne (doduše, vrlo različitog intenziteta) delom u svesnom, a većim delom u nesvesnom biću. I dok je za hrišćane savest “glas Božiji u nama”, za psihoanalitičare nad-ja predstavlja unutarnjeg moralnog sudiju, opominjača i cenzora, glas u nama koji može da bude prestrog, pa nas onda kažnjava i za sitnije propuste, mane, greške ili grehove; ili ako je preslab, u tom slučaju dugo dozvoljavanje sebi da činimo razne prestupe dovodi do toga da zbog njih ne osećamo krivicu.³

Smatram da je moguće pomiriti hrišćansko shvatanje savesti kao “Božijeg glasa u nama” (urođenog, ali sa-

---

³ Prema iskustvima savremenih psihoterapeuta analitičke orijentacije, u terapiji se danas pojavljuje više otpora pri otkrivanju moralnih prestupa nego onih nagonskih.

mo u zametku) s psihoanalitičkim pojmom nad-ja koje se, prema razumevanju psihoanalitičara, obrazovalo veoma sporo, tokom hiljada godina preistorije, pod uticajem neminovnih spoljašnjih zabrana, zakona. Naime, ako roditeljske zapovesti (mislim na one moralne prirode) treba u detetu da budu uspešno pounutrašnjene, onda se mora pretpostaviti da je nad-ja, u smislu spremnosti, već konstelirano. Nad-ja se, dakle, ne izvodi u prvom redu iz bilo čega spoljašnjeg; otud mogućnost zbližavanja ili izjednačavanja hrišćanskog pojma savesti s psihoanalitičkim pojmom nad-ja.

Ali, kako voleti bližnje a ne voleti sebe? Nikako. A kako zavoleti sebe ako nas roditelji nisu voleli? Osnovno je pitanje šta to treba voleti u sebi ili koga to u sebi treba voleti? Svako od nas ko je od mladosti postao introspektivniji ili je u toku života naučio da pažljivije posmatra sebe, i to manje u spoljašnjim akcijama a više u onim unutarnjim, od kojih i proizlaze spoljašnje, primetiće u sebi sijaset loših osobina koje mu stvara bezbroj tzv. konfliktnih situacija. Zar se te rđave strane karaktera (svejedno da li urođenog ili stečenog), kada se samo jednom zaista u sebi prepoznaju, bez neizbežnih projekcija u druge (“zašto vidiš trn u oku brata svoga...?”), mogu voleti? A šta se onda može u sebi i u Drugome voleti? Sve ono što stvara u našoj duši mir, spokojstvo, blagost, radost. Nije li Isus Hrist prasluka i prauzor pravednog i dobrog čoveka, i više od čoveka – Bogočoveka! Bogočovek, zato što je voleći sve ljude naročitu ljubav pokazivao prema grešnicima, dovodeći ih svojom ljubavlju do suza pokajanja i radosti očišćenja (jevanđelska priča o “Bludnom sinu”), što običan čovek, i kada je najbolji, nikada ne bi mogao da postigne.

“Sve što činite ovim malim, meni činite”, veli Isus Hrist. Jedino milosrđe vredi i pred ovim i pred onim svetom, te otud i reči svetog Jovana Zlatoustog da će se “na Strašnom Sudu postaviti jedino pitanje: koliko sam bio milosrdan?”. Znao je ovo i starozavetni prorok Osija iz VIII veka kada je prorokovao (Isusu je izgovorio iste reči): “Jer je meni milost mila, a ne žrtva, i poznavanje Boga većma nego žrtva paljenica” (Osija 6,6).

Večni obrazac ljubavi ostaje za sve Isus. Naš razbijeni mozaik ličnosti, koji nije izgubio nijedan kamičak, moguće je opet sastaviti po ugledu na celoviti mozaik Isusa Hrista. To sastavljanje traži od nas samopregor, strpljenje i veliku pažnju; ako potraje i ceo život, vreme i trud nikako nisu uzaludni.